

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

1

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

ELŽBIETA B A G I Ņ S K A

Balstogės universitetas

BOGUSLAVO RADVILOS ĮVAIZDIS PAGAL JO PRIVATŲ DIENORAŠTĮ – ŠEIMA, ARTIMIEJI, KLIENTAI

ANOTACIJA Straipsnyje aptariami kunigaikščio Boguslavo Radvilos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės arklidinininko ir Prūsijos kunigaikštystės generalinio gubernatoriaus, privataus gyvenimo aspektai, susiję su jo šeima, artimiausiais giminaičiais, taip pat jo patikėtiniais iš bajorų, kunigaikščio klientų. Tiriamas laikotarpis (1661–1666) buvo labai svarbus B. Radvilos asmeniniame gyvenime. Jis apima pasirengimą jo vedyboms su artima giminaite Ona Marija Radvilaite bei pirmuosius jų santuokos metus. Tuo metu nutiko ir kitas B. Radvilai svarbus įvykis – mirė jo brolis (įbrolis), Saksonijos–Lauenburgo kunigaikštis Pranciškus Erdmanas (*Franz Erdmann von Sachsen-Lauenburg*). Pagrindinis tyrimo šaltinis yra retai istorikų naudojamas paties B. Radvilos rašytas jo privatus dienoraštis, apimantis 1661–1666 m. laikotarpį. Pasitelkta ir B. Radvilos korespondencija.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: XVII amžius, Boguslavas Radvila, Ona Marija Radvilaitė, didikai, klientelė, dienoraščiai.

ANNOTATION. The article offers an analysis of the private life of Duke Boguslavas Radvila, Master of the Stables of the Grand Duchy of Lithuania and Governor of the Duchy of Prussia, various its aspects related to his family, closest relatives as well as his trustees from the nobility who were the Duke's clients. The period under consideration (1661–1666) was of great importance in Radvila's private life. It covers the preparations for his marriage to a close relative Ona Marija Radvilaitė as well as the first years of their married life. The period was also marked by another important event – the Duke's half-brother Francis Erdmann of Saxe-Lauenburg passed away. The main source of research is Radvila's private diary, covering the period from 1661 to 1666. The Duke's correspondence has also been invoked.

KEY WORDS: 17th century, Boguslavas Radvila, Ona Marija Radvilaitė, noblemen, clientele, diaries.

Kunigaikštis Boguslavas Radvila, vienas gambiausių Lenkijos ir Lietuvos valstybės didikų, aktyviai veikusių XVII a. antrosios pusės pradžioje, buvo ne tik talentingas kariškis, jis puikiai valdė plunksną. Gausus jo epistoliarinis bei memuaristinis palikimas. Nors pagal kilmę B. Radvila buvo pusiau vokiecis, pusiau lietuvis, tiek savo dalykinius, tiek privataus pobūdžio tekstus rašė taisyklinga lenkų kalba, kuriai nebuvo būdingi tuo metu tokie populiarūs makaronizmai. Tai pasakytina ir apie jo *privatų dienoraštį*¹, kurį rašė pats savo ranka. Istoriografijoje šis šaltinis vis dar tyrinėtojų deramai neįvertintas ir mažai naudojamas. *Privatus dienoraštis* yra gana lakoniškas, asmeninio pobūdžio, skirtas tik pačiam B. Radvilai. Dienoraščio įrašuose galima rasti informacijos apie karo veiksmus, žinių apie karaliaus dvarą, taip pat apie kitus didikus ar su B. Radvila artimiau bendravusius bajorus. Kunigaikštis kruopščiai pasižymėdavo naujienas apie savo giminę: gimimus, vestuves, laidotuves bei savo dalyvavimą giminaičių, taip pat jam artimesnių didikų bei bajorų rengtose iškilmėse. Tokio pobūdžio dienoraščiai XVII a. buvo gana populiarūs. Tačiau galingiausi didikai retai juos rašydavo patys, dažniau pavesdavo šį darbą savo sekretoriams. Išlikusi B. Radvilos *privataus dienoraščio* dalis apima laikotarpį nuo 1661 m. spalio 1 d. iki 1666 m. rugpjūčio 31 d. Tokie yra ir šio straipsnio chronologiniai rėmai. *Privataus dienoraščio* medžiaga yra kur kas platesnė nei atitinkamo laikotarpio (1661–1666 m.) informacija, pateikta jau publikuotoje kunigaikščio autobiografijoje² (toliau – *autobiografija*). Didžioji dalis *privataus dienoraščio* rašyta Karaliaučiuje. Tai pirminis šaltinis, autentiškesnis nei *autobiografija*. Jis buvo vienas svarbiausių vėliau parengtos B. Radvilos *autobiografijos* šaltinių³.

Iki mūsų dienų išliko gana gausus Radvilų memuaristinis palikimas, nors kai kas prarasta⁴. Galima teigti, kad dienoraščių bei kitų memuaristinio pobūdžio kūrinių rašymas buvo tapęs Radvilų giminės tradicija, o B. Radvilos *privatus dienoraštis* yra vienas vertingiausių.

Šiame straipsnyje bandysime atskleisti B. Radvilos privataus gyvenimo problemas remdamiesi jo paties rašytais tekstais, pirmiausia – *privačiu dienoraščiu*, parodyti jo pa-

¹ B. Radvilos *privatus dienoraštis*, Archiwum Głównie Akt Dawnych (toliau – AGAD), Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa, dz. I, nr. 4 (toliau – *Privatus dienoraštis*).

² Bogusław Radziwiłł, *Autobiografia*, wstęp i oprac. T. Wasilewski, Warszawa, 1979 (toliau – *Autobiografia*).

³ Plačiau apie B. Radvilos *privataus dienoraščio*, kaip šaltinio, ypatumus, taip pat jo santykį su kunigaikščio *autobiografija* bei jo sekretorių vestu kanceliariniu dienoraščiu rašyta kiek anksčiau publikuotame straipsnyje, žr. E. B a g i ņ s k a, Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį: pomėgiai, pramogos, sveikata, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2019/2, 2019, p. 65–87

⁴ Apie tai plačiau žr. E. B a g i ņ s k a, Publiczny i prywatny wizerunek księcia Bogusława Radziwiłła w świetle jego pamiętników, *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku*, red. J. Gancewski i A. Wałkowski, Olsztyn, 2006, s. 94–110; ta pati, Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį: pomėgiai, pramogos, sveikata, p. 65–87.

ties požiūrį į jas. Kita svarbi tiriama problema yra B. Radvilos santykiai su artimiausiais giminaičiais – šeima ir artimųjų ratu. Visų pirma tai santykiai su Ona Marija Radvilaite, jo būsimoji žmona. Taip pat su artimiausiu B. Radvilai giminaičiu pagal kraujo ryšį – jo motinos sūnumi iš antrosios santuokos, t. y. įbroliu, kurį B. Radvila vadino broliu, Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščiu Pranciškumi Erdmanu (*Franz Erdmann von Sachsen-Lauenburg*). Kitais artimaisiais – pussesere Kotryna Radvilaite Hlebavičiene (*Katarzyna z Radziwiłłów Hlebowiczowa*; 1614–1674), su kuria Boguslavo santykiai buvo ne patys geriausi, daugiausia dėl turinio pobūdžio ginčų; Mykolu Kazimieru Radvila, Vilniaus kaštelionu, vaivada, vėliau – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) pakancleriu ir lauko etmonu. Šį katalikiškosios Nesvyžiaus Radvilų šakos atstovą B. Radvila vadino savo pusbroliu, nors giminystės ryšys buvo tolimesnis (buvo ketvirtos eilės pusbroliai). Kontaktai su juo buvo dažni ir kartais atrodydavo labai širdingi, tačiau jų metu neretai vykdavo įvairūs užkulisiniai veiksmai, apie kuriuos B. Radvilą kruopščiai informuodavo jo tarnai. Tai B. Radvilai buvo nemalonu ir jį skaudindavo. Paskutinė problema, aptariama straipsnyje, tai *privačiame dienoraštyje* atsispindintys B. Radvilos santykiai su daugybe jo ūkinių tarnų, valdų administratorių / valdytojų, klientų ar politinių šalininkų, be kurių didiko gyvenimas ir veikla buvo neįmanomi.

Šeima bei artimi giminės

Ona Marija Radvilaitė-Radvilienė. *Autobiografijoje* apie Oną Mariją Radvilaitę (1640 m. sausis – 1667 m. kovo 24 d.), Jonušo II Radvilos, Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono bei jo pirmosios žmonos Kotrynos iš Potockių dukrą, 1665 m. ištekėjusią už B. Radvilos, retai užsimenama, o *privačiame dienoraštyje* B. Radvila apie ją rašė gana dažnai, nors ir lakoniškai.

Mirus J. Radvilai (1655 m. gruodžio 31 d.) B. Radvila tapo Onos Marijos globėju. Pati Vilniaus vaivados duktė tuo metu (ir iki pat santuokos su B. Radvila) gyveno Kuršo kunigaikštystės sostinėje Mintaujoje. Nors gyveno vokiškoje aplinkoje, laiškus savo globėjui bei jo tarnams Radvilaitė rašė pati ir lenkiškai. Jos kalba buvo graži, o ranka gerai išlavinta. Viename iš savo laiškų linksmai pasakojo, kad pabarė vieną iš savo freilinių – Tiškevičiūtę (*Tyszkiewiczówna*) už tai, jog ši „visiškai suvokietėjo“⁵. Dauguma jai tarnavusių freilinių buvo kilusios iš LDK žemių. To laikotarpio jos laiškuose itin dažniai fiksuotas rūpinimasis naujomis suknelėmis, papuošalais ir jos freilinių piršlybomis. Reguliariai susirašinėjo su savo globėju B. Radvila, taip pat su kai kuriais jo tarnais. Ypač

⁵ O. M. Radvilaitės 1662 m. spalio 20 d. laiškas S. Niezabitovskiui, AGAD, Warszawskie Archiwum Radziwiłłów (toliau – AR), dz. IV, sygn. 599, p. 27.

nuoširdūs ir įdomūs yra jos laišakai Stanislovui Niezabitolovskiui (*Stanisław Niezabitolowski*; 1641 m. rugsėjo 24 – 1717 m. liepos 26 d.), kuris buvo bemaž jos vienmetis. Onos Marijos laišakai globėjui buvo šilti, bet neperžengė įprastų šeimos narių korespondencijos rėmų.

B. Radvilos *privatus dieneraštis* kaip tik ir pradamas informacija apie jo susitikimą su Ona Marija, kai ši kelioms dienoms atvyko Prūsiją. Globėjas ir globotinė kartu vyko iš Labyčių (vok. *Lobitten*) į Žiokus (vok. *Schaaken*, vietovė prie Aukupės upės) (*z Labtan do Szakien*), o po keturių dienų Ona Marija jau išvyko atgal į Kuršą. B. Radvila nepamiršo pažymėti savo dieneraštyje, kad davė O. M. Radvilaitei kelionei 4 tūkst.⁶ (matyt, auksinų). Ir toliau B. Radvila kruopščiai pasižymėdavo savo dieneraštyje, kada ir kiek pinigų siuntė kunigaikštytei į Mintaują⁷. Dažniausiai siųsdavo po 50 dukatų (*aureos*)⁸. Tokio pobūdžio informacija *privačiame dieneraštyje* pateikiama labai lakoniškai, dažniausiai tiesiog taip – „nusiunčiau kunigaikštytei 50 dukatų“.

Ona Marija, atrodo, tuo metu jau kurį laiką jautė „mylimam dėdei“ didelę simpatiją. Jos viltys ypač išaugo po to, kai B. Radvilai nepavyko gauti Nyderlandų štathalterio (ėjo šias pareigas 1625–1647 m.) Frydricho Henriko (*Frederik Hendrik van Oranje*) dukters Marijos (*Maria van Nassau*; 1642–1688) rankos. Pats B. Radvila šių savo svajonių atsisakė tik 1663 m.⁹ Onos Marijos būsimos santuokos planai LDK kėlė didelį ažiotažą, nes ji buvo vienintelė tiesioginė didžiojo etmono J. Radvilos milžiniškų valdų paveldėtoja. Įvairių Respublikos didikų užuominos apie jų santuokos su Ona Marija galimybes labai erzino ir neramino jos globėją bei dėdę B. Radvilą. Pati Ona Marija, primindama savo finansines problemas, kartu leisdavo suprasti, kad tikisi, jog sprendimas dėl jos santuokos nebus amžinai atidėliojamas ir jai neteks „pačiai pirštis kokiame nors turtingam škipieriui“, tarnaujančiam Kuršo kunigaikščiui (vienas toks škiperis, jos žodžiais, ištekindamas savo dukterį, davė jai 30 tūkst. talerių)¹⁰. Galiausiai B. Radvila, skatinamas savo tarėjų,

⁶ 1661 m. spalio 1–4 d. įrašai, *Privatus dieneraštis*, p. 12.

⁷ Apie tai, kad 50 dukatų (*aureos*) išsiuntė O. M. Radvilaitei į Mintaują, B. Radvila rašė, pvz., 1662 m. lapkričio 29 d. ir gruodžio 5 d., 1663 m. kovo 22 d. mini siuntęs 1500 auksinų, skirtų suknelei, 1663 m. spalio 11 d. siuntė 120 auksinų, gruodžio 6 d. siuntė 50 talerių; panašių įrašų yra gana daug, *Privatus dieneraštis*, p. 111–112, 134, 174, 188.

⁸ Pinigus kunigaikštytei į Kuršą dažniausiai veždavo ištikimi B. Radvilos tarnai – Johanas Richardas Fehras (*Johann Richard Fehr*), B. Radvilos ištikimas tarnas ir patikėtinis, vėliau – Brandenburgo elektoriaus tarėjas (mirė apie 1714 m.) arba Karlingas. Pastarojo vardą sunku identifikuoti, B. Radvila, rašydamas apie pinigines siuntas į Mintaują, mini tik jo pavardę. Tuo metu B. Radvilos aplinkoje buvo keli asmenys tokia pavarde – Steponas Karlingas, Karolis Karlingas (Karlinkas) – Biržų komendantas, „majoras Karlingas“, Prūsijos bajoras Karlingas.

⁹ T. Wasilewski, Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła, *Autobiografia*, s. 83.

¹⁰ *Młodzieńcy się z drugimi żenią, bez mąla wstyd na stronę odłożywszy, nie będą się sama jakiemu bogatemu szyprowi rekomendować...*, O. M. Radvilaitės laiškas S. Niezabitolovskiui (be v. ir d. [1663 m.]), AGAD, AR, dz. IV, sygn. 599, p. 98–99.

apsisprendė susituokti su savo globotine. Neabejotina, kad kunigaikštis nenorėjo išleisti iš savo rankų Onai Marijai nuosavybės teise priklausiusių valdų. Bet kartu, atrodo, jam patiko O. M. Radvilaitė, kurią pažinojo nuo jos vaikystės. B. Radvilos *privačiame dienoraštyje* yra įdomių žinių apie apsisprendimą vesti savo globotinę, rengimąsi vedyboms ir pačias vestuves. 1663 m. gruodžio 23 d. kunigaikštis nusiuntė Karlingą į Mintaują su neįprastai gausiomis dovanomis Onai Marijai¹¹, o dar po mėnesio – žiedą (sužadėtuvių?)¹². Pasirengimai vedyboms užtruko daugiau nei metus. B. Radvila ir toliau siūsdavo į Mintaują savo būsimai žmonai pinigų (dažniausiai vis tuos pačius 50 dukatų), kartais dar kokius nors Onos Marijos užsakytus mažesnius pirkinius. Pvz., 1664 m. kovo 18 d. B. Radvila užrašė, kad Ona Marija paprašė veidrodėlio, čižūnio ir plunksnų¹³. 1664 m. kovo 18 d. B. Radvila išsiuntė Onai Marijai pagalvę su kvepalais (1664 m. rugpjūčio 24 d.)¹⁴. Visa tai rūpestingai registravo savo dienoraštyje.

1664 m. liepos 2–8 d. Kurše – Gruobinėje ir Liepojoje B. Radvila susitiko su Ona Marija¹⁵, kur, tikėtina, aptarė būsimų vedybų detales. Suprasdamas, kad vedybos su artima giminaite ir dar (dėl jos motinos katalikės tikėjimo) Respublikos visuomenės traktuojama kaip katalike gali sukelti didelį pasipriešinimą, o iš šios santuokos gimusiems vaikams gali būti užginčytos paveldėjimo teisės, B. Radvila ryžosi kreiptis į popiežių dėl dispensos suteikimo. B. Radvila taip pat teiravosi Onos Marijos, ar ji sutiktų kartu su juo gyventi užsienyje, jei dispensa nebūtų suteikta ir dėl jų santuokos kiltų nemalonumų¹⁶. Iš *privataus dienoraščio* sužinome, kad 1664 m. rugsėjo 4 d. kunigaikštis nusiuntė savo tarną į Romą su prašymu suteikti dispensą¹⁷.

Šiuo laikotarpiu B. Radvilos korespondencija su Ona Marija suintensyvojo. Kunigaikštis pasakojo jai apie savo nesėkmes bandant susigrąžinti Baro seniūniją Ukrainoje¹⁸ ar siekiant etmono urėdo LDK. Bet pirmiausia rašė apie pastangas išrūpinti popiežiaus dispensą, kurios, kaip paaiškėjo, teko ilgai laukti. 1665 m. kovo pradžioje informavo sužadėtinę, kad dispensa buvo pasirašyta tik su sąlyga, kad jungtuvės vyks su katalikų

¹¹ *Posłalem przez Karlinga <...> złoty kobierzec, laskę złotą kamieniami sadzoną, pierścien z wielkim diamentem i parę manel [apyrankės – E. B.] diamentowych szacowanych na 1200 złotych.* 1663 m. gruodžio 23 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 191–192.

¹² *Posłalem pierścioneck do Kurlandii*, 1664 m. sausio 29 d. įrašas, ten pat, p. 198.

¹³ *Księżniczka prosila mnie o zwierciadlo, o macerac i o pióra*, 1664 m. kovo 18 d. įrašas, ten pat, p. 205.

¹⁴ *Wyjechało 140 talarów do Kurlandii i poduszka dla księżniczki perfumowana <...> poslana*, 1664 m. rugpjūčio 14 d. įrašas, ten pat, p. 235.

¹⁵ 1664 m. liepos 2–8 d. įrašai, ten pat, p. 226–227.

¹⁶ B. Radvilos 1664 m. liepos 17 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, žr. E. K o t ł u b a j, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno–Witebsk, 1859, s. 438–439.

¹⁷ *Wyprawilem Conrada do Rzymu*, 1664 m. rugsėjo 4 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 237.

¹⁸ B. Radvilos 1665 m. sausio 26 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Ortelburgo, žr. E. K o t ł u b a j, min. veik., p. 439–440.

apeigomis¹⁹. Po mėnesio pranešė, kad dispensa, kurią gana ironiškai apibūdino, jau atsiūsta į Karaliaučių²⁰. Su panašia ironija rašė ir apie dar vieną laišką, gautą iš Romos²¹. Džiaugėsi, kad vedybų reikalus reiks tvarkyti ne su Vilniaus, bet su Žemaičių vyskupu, kuris buvo Radvilų giminaitis²². Jam netrukus išsiuntė 100 dukatų²³. Paaiškėjo, kad ir su Žemaičių vyskupu bus šiek tiek vargo²⁴.

Ona Marija, savo ruožtu, vedybų išvakarėse rūpinosi naujomis savo ir savo dvaro panelių suknelėmis. Iš to laikotarpio korespondencijos sužinome, kad B. Radvila Paryžiuje nupirko savo sužadėtinei labai madingų (*bardzo à la mode*) suknelių²⁵, taip pat „labai brangius vestuvinius žiedus“²⁶. Sužadėtinės dvaro panelių suknelėms tokio audinio, kokio pageidavo Ona Marija, nupirkti nei Gdanske, nei Karaliaučiuje nepavyko²⁷, todėl teisinosi, kad siunčia geriausią audinį, kokį tik buvo įmanoma gauti²⁸. Nusileido sužadėtinės nuomonei ir atsisakė ankstesnio savo sumanymo per jungtuves vilkėti juodai (kas rodytų, jog buvo linkęs rengtis pagal Nyderlandų „kalvinistišką“ madą), sutiko „margais“ rūbais, kad „atrodytų kaip genys“²⁹. B. Radvila labai pageidavo kuklių vedybų. Nenorėjo,

¹⁹ *Miasto jednej dyspensy pewno będą dwie lada dzień, bo że się przez różne osoby o nią staralo, sowito też ją trzeba zapłacić. <...> Ale ksiądz katolicki będzie nas musiał wiążać, kiedy przyjdzie do tego, bo pod tą kondycją podpisana dyspensą*, B. Radvilos 1665 m. kovo 4 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, žr. ten pat, p. 443.

²⁰ *Dyspensą przylazła, miasto pieczęci olów na stryczku łyczanym zawieszony, pergamina zła, dziurawa i charakter staroświecki, żeby to wierzono, że od rybaka papieża przysła*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 2 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 445.

²¹ *Jużem też przesyłabizował tę miłą dyspensę; dobra tylko jedna rzecz w niej: że pop święty mnie zowie w niej synem swym, a W.K.Mśc córka swą, nad czym, jeśli biskupi nie będą skrupulizowali nie wiem*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 8 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 446.

²² *Nie będziemy też mieli żadnej sprawy z ks. Biskupem wileńskim, ale tylko z ks. Biskupem żmudzkiem, wprawdzie krewnym naszym, ale ponieważ rad by widział W.Ks.Mśc raczej za którym z synowców swoich, niż za mną, nie wiem jeśli nie będzie trudnił tę sprawę. Wprzódę będę się musiał uderzyć o jego oficjała, z którego zaraz zrozumie, jeśli się to łatwo odprawić będzie mogło, a kosztu nie będę żalował, żeby to zlecono głupiemu jakiemuś plebanowi, bo się dalibóg boję, żeby przy wielkich ceremoniach nas nie poczarowano, albo potruto*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 22 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 447.

²³ *Z dyspensą jużem po cichu do oficja żmudzkiego posłał i worek ze 100 czerwonych; obaczę co odpisze*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 15 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 446.

²⁴ *Z biskupem żmudzkiem jest trochę biedy, który synowcowi swemu pomaga, ale nie wskóra nic, choćby diabła zjadł ten plesz i kaleka*, B. Radvilos 1665 m. birželio 10 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 450.

²⁵ *Suknie W.X.M., którym w Paryżu dał robić, już są w drodze, ale że są bardzo à la mode, życzyłbym W.X.M. sam w nie ubierać i z nich rozbierać*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 15 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 447.

²⁶ B. Radvilos 1665 m. spalio 24 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 454.

²⁷ B. Radvilos 1665 m. spalio 14 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 453.

²⁸ B. Radvilos 1665 m. spalio 24 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 454.

²⁹ Ten pat.

kad jos įvyktų Mintaujoje, nes kaštai, net jei ten jis vyktų ne oficialiai, bet *incognito*, būtų labai dideli³⁰. Buvo sutarta, kad vedybos įvyks Liepojoje³¹.

B. Radvilos *privačiame dienoraštyje* yra vertingų žinių apie jo ir Onos Marijos vedybas, ypač apie su jomis susijusią kelionę. B. Radvila išvyko iš Karaliaučiaus 1665 m. lapkričio 1 d., kitą dieną iš Šakų atplaukė į Rasytę Kuršių nerijoje, lapkričio 4 d. jau buvo Klaipėdoje. Čia lapkričio 11 d. gavo „nuostabų laišką“ iš Kuršo. Matyt, nesuklysimė manydami, kad tai buvo žinia apie Onos Marijos kelionę Liepojos, numatytos tuoktuvių vietos, link. Jau lapkričio 12 d. B. Radvila atvyko į Palangą. Lapkričio 16 d. iš Palangos nuvyko prie Papės ežero Kurše. Kitą dieną jau buvo Liepojoje. Lapkričio 18 d. nusiuntė pasitikti atvykstančios Onos Marijos savo tarną Karlingą (greičiausiai – Karolį Karlingą). Šis kunigaikštystę kelyje pasitiko rytojaus dieną. Lapkričio 21 d. B. Radvila ir jo sužadėtinė susitiko Gruobinėje, kitą dieną abu jau buvo Liepojoje. Lapkričio 23 d. įrašas dienoraštyje rodo, kad kilo kažkokių problemų (*Tamże zostawała księżniczka[.] NB NB NB NB [? – E. B.] Co tu będzie czynić[.] Złe rzeczy*). Lapkričio 24 d. lakoniškas įrašas liudija įvykus tuoktuvių ceremoniją (*Pojąłem księżniczkę*), beje, tą dieną įvykusi jungtuvių ceremonija B. Radvilos *autobiografijoje* nepaminėta. Dienoraštyje nepatikslinkta, ar jungtuvių ceremonija įvyko, kaip buvo anksčiau planuojama, su katalikų apeigomis. Lapkričio 25 d., vestuvių pokylio metu evangelikų reformatų kunigas Danielius Rederis pasakė pamokslą (*Kazanie księdza Rederowe sztuczne*)³². Tiesa, neseniai Sławomiras

³⁰ *Gdyby ceremonia miała odbyć się w Mitawie [to] choćby incognito przyjechał, tobym przecie musiał mieć z 1000 koni i ludzi ze sobą, tobym Mitawę wyjadł; ir pridūrė, kad trzeba dziesięcioletnią intratę na jednej wieczery zjeść*, B. Radvilos 1665 m. kovo 4 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 443.

³¹ Apie pasirengimus B. Radvilos ir Onos Marijos vedyboms taip pat žr.: T. Wasilewski, Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła, *Autobiografia*, s. 91–92; S. Augustowicz, Stryj i bratanica. O małżeństwie Anny Marii i Bogusława Radziwiłłów, *Między Barokiem a Oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*, red. S. Achremczyk, Olsztyn, 2006, s. 356–372.

³² 1665 m. lapkričio 1–25 d. įrašai, *Privatus dienoraštis*, p. 316–321. *Autobiografijoje* kelionė į Liepoją ir jungtuvės aprašytos lakoniškiau, tačiau lyginant su *privačiu dienoraščiu* ten yra ir dienoraštį papildančios informacijos – iš Gruobinės į Liepoją vykstančius B. Radvilą ir jo sužadėtinę lydėjo LDK taurininkas (Gerhardas Denhofas); nepaminėjęs katalikiškų jungtuvių ceremonijos lapkričio 24 d., plačiau aprašė „vestuves“ rytojaus dieną – *w dzień św. Katarzyny* [lapkričio 25 d. – E. B.] *było wesele moje*; D. Rederio pamokslas, sakytas tą dieną, *autobiografijoje* nepaminėtas. Žr. *Autobiografia*, s. 153; taip pat įvadinį straipsnį: T. Wasilewski, Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła, ten pat, p. 92. A. Sajkowski manė, kad *autobiografijoje* nurodant B. Radvilos „vestuvių“ (*wesele*) dieną – šv. Kotrynos, t. y. lapkričio 25 d., apsiriktą, nes *privataus dienoraščio* informacija yra patikimesnė, t. y. *privataus dienoraščio* ir *autobiografijos* tekstuose esančiuose skirtumuose jis neįžiūrėjo galimybes, kad tekstai vienas kitą papildė ir iš tiesų suteikia žinių apie du įvykius – oficialią (katalikišką) jungtuvių ceremoniją (lapkričio 24 d.) ir „vestuvių šventę“, t. y. pokylį (lapkričio 25 d.) (vėliau rašęs T. Wasilewskis jau minėjo 24 d. vykusias katalikiškas jungtuves (*ślub katolicki*) ir lapkričio 25 d. vykusį vestuvių pokylį (*wesele*)). A. Sajkowski – vienas iš retų mokslininkų (kaip ir T. Wasilewskis), kuris savo darbuose panaudojo B. Radvilos *privatų dienoraštį*. Beje, pacticavo ir 1665 m. lapkričio 22–24 d. įrašus, tik jo 23 d. įrašo redakcija

Augustas pasiuolė kiek kitokią interpretaciją – lapkričio 24 d. turėjusios įvykti slapto B. Radvilos ir Onos Marijos jungtuvės su evangelikų reformatų apeigomis, o lapkričio 25 d. įvyko viešos jungtuvės katalikiškai. Šią įvykių interpretaciją istorikas pagrindė tuo, kad B. Radvila anksčiau buvo svarstęs slaptų jungtuvių galimybę³³. Tačiau reiktų pastebėti, kad nors B. Radvila iš tiesų buvo užsiminęs savo sužadėtinei apie tokio radikalaus žingsnio galimybę, bet planavo taip pasielgti tik tokiu atveju, jei nepavyktų gauti popiežiaus sutikimo, t. y. dispensos. Kaip žinia, popiežiaus sutikimas buvo gautas. Yra išlikęs Palangos klebono patvirtinimas, kad jis suteikė B. Radvilai ir Onai Marijai santuokos sakramentą, tačiau jame nenurodyta tiksli santuokos data³⁴. Matyt, svarstyтина ir tokia versija – lapkričio 24 d. įvyko katalikiškos jungtuvės, o lapkričio 25 d., t. y. tą dieną, kai tikrai žinome, jog evangelikų reformatų kunigas D. Rederis perskaitė pamokslą, galėjo įvykti jungtuvės jau su evangelikų reformatų apeigomis.

Po vestuvių B. Radvila kartu su žmona išvyko iš Liepojos (lapkričio 26 d.) ir per Šventąją (*Heiligenau*) ir Palangą (abiejose šiose gyvenvietėse nakvojo) atvyko į Klaipėdą, kur juos iškilmingai pasveikino bei įteikė dovanas miestiečiai (1665 m. gruodžio 1 d.). Gruodžio 4 d. Klaipėdoje buvo surengti fejerverkai. Rytojaus dieną jaunavedžiai išvyko iš Klaipėdos. Į Karaliaučių atvyko tik 1666 m. vasario mėnesį. Pirmas atvyko B. Radvila (vasario 15 d.), žmona tik 22 d. B. Radvila pasidžiaugė, kad čia jo žmona buvo gražiai pasitiktą (*Stanęła żona w Królewcu, gdzie była magnificantissime przyjęta*)³⁵. Neabejotina, kad kunigaikštis ir pats rūpinosi, kad priėmimas būtų deramas.

Praėjus vos keturioms dienoms po vedybų, B. Radvila pirmą kartą dienoraštyje paminėjo, kad žmona blogai pasijautė. Vėliau panašios žinutės apie prastą Onos Marijos sveikatos būklę tapo labai dažnos. Tai kiek stebina, nes iš gana gausios korespondencijos su Ona Marija, kai ji gyveno Mintaujoje, nesusidaro įspūdis, kad ji buvo silpnos sveikatos. Skųsdavosi tik dantų skausmu. Informacijos apie prastą Onos Marijos savijautą yra ir *autobiografijoje*, tačiau datos, kai fiksuoti šie negalavimai, *autobiografijoje* ir *privačiame dienoraštyje* nesutampa. Pastarajame įrašai tikslesni. Čia randame ir du įrašus (pirmasis prabėgus vos dviem mėnesiams nuo santuokos – 1666 m. sausio 26 d. (Tilžėje) ir gegu-

(*Tamże została księżniczka, co tu będzie czynić złe rzeczy*) yra truputį nutolusi nuo originalo. A. Sajkowski šį įrašą interpretavo kaip užuominą į B. Radvilos sveikatos problemas, A. S a j k o w s k i, *Staropolska miłość. Z dawnych listów i pamiętników*, Poznań, 1981, s. 124–125. Tačiau originali įrašo dienoraštyje versija ir vedybų kontekstas leidžia kelti ir kitokias versijas, pvz., susijusias su katalikiškais vedybų apeigomis ar pan.

³³ S. A u g u s i e w i c z, *Stryji bratanica...*, s. 368.

³⁴ Palangos klebono patvirtinimas, kad suteikė B. Radvilai ir Onai Marijai Radvilaitei santuokos sakramentą, surašytas Liepojoje ir datuotas 1665 m. lapkričio 28 d., t. y. po jungtuvių praėjus kelioms dienoms. Šio patvirtinimo kopija saugoma: AGAD, AR, dz. XI, sygn. 49, p. 42–43.

³⁵ 1665 m. lapkričio 26 d. – gruodžio 5 d., 1666 m. vasario 15 ir 25 d. įrašai, *Privatus dienoraštis*, p. 321–324, 342–343.

žės 5 d. (Karaliaučiuje)) apie Onos Marijos patirtus persileidimus³⁶. B. Radvilos žmonos sveikatos būklė turėjo būti gana dramatiška. 1666 m. gegužės 3 d. (per savo gimtadienį ir dvi dienos iki antrojo Onos Marijos persileidimo) B. Radvila dienoraščio puslapiuose emociškai kreipėsi į Dievą, kurio meldė malonės sau ir sveikatos savo žmonai³⁷. Rugpjūčio 26 d. B. Radvila gana išsamiai aprašė žmonos negalavimus. Ši informacija vėliau pakartota ir *autobiografijoje*. Būklė buvo tokia sunki, kad B. Radvila nuogaštavo dėl jos gyvybės³⁸. *Privačiame dienoraštyje* nebeatsispindi B. Radvilos ir jo žmonos santykiai paskutiniaisiais Onos Marijos gyvenimo mėnesiais, įrašai nutrūksta 1666 m. rugpjūčio 31 d. (o *autobiografijos* – 1666 m. spalio 18 d.). Ona Marija mirė 1667 m. kovo 24 d. Karaliaučiuje, praėjus mėnesiui po to, kai pagimdė B. Radvilai dukrą – Liudviką Karoliną.

Brolis Pranciškus (Francas) Erdmanas. Tiek *privačiame dienoraštyje*, tiek *autobiografijoje* B. Radvila su akivaizdžiu liūdesiu įrašė žinią apie savo vienintelio brolio, Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščio Pranciškaus Erdmano mirtį (mirė 1666 m. birželio 30 d. pagal Julijaus kalendorių, pagal Grigaliaus, kurį naudojo B. Radvila savo dienoraštyje, – liepos 10 d.). Įrašas *privačiame dienoraštyje* jautresnis – Pranciškus Erdmanas pavadintas „vieninteliu broliu“³⁹, *autobiografijoje* kiek oficialiau – „įbroliu“⁴⁰. Pranciškus Erdmanas buvo B. Radvilos motinos Elžbietos Sofijos iš Hohencolernų (*Elisabeth Sophie von Brandenburg, Elżbieta Zofia z Hohenzollernów*; 1589–1629) ir jos antrojo vyro – imperijos generolo bei Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščio Julijaus Henriko (*Julius Heinrich von Sachsen-Lauenburg*; 1586–1665) sūnus. B. Radvilos seserys mirė 1633 ir 1637 m., abi – Drezdene⁴¹, tad pusbrolio duktė, o vėliau – B. Radvilos sutuoktinė Ona Marija Radvilaitė, taip pat Pranciškus Erdmanas B. Radvilai buvo patys artimiausi

³⁶ *Sprawiedliwy jesteś Panie, skaraleś mnie znowu utratą brzemienia żony mojej i nawiedzileś mnie ciężkim żalem*, 1666 m. sausio 26 d. įrašas, ten pat, p. 338–339; *Pokarał mnie Bóg tym, że żona moja poroniła*, 1666 m. gegužės 5 d. įrašas, ten pat, p. 357.

³⁷ *Boże tobie bądź wieczna cześć i chwala, że mnie do tego w żywocie i zdrowiu dobrym zachować raczył, nie godzienem nigdy tej Twojej łaski, bom grzechami memi Cię ciężko rozgniewał, i zasłużył na wczesną śmierć i pohańbienie ale że nie chcesz śmierci ale nawrócenia mego, wybawże mnie mocą swoją z błędu ciężkich grzechów moich drogami Twej prawdy daj abym zaczął i skończył tak rok 46 wieku mego w bojaźni Twojej, w uczynkach dobrych, i żebym go w błogosławieństwie twym przeżył tak na duszy jako i na ciele, co daj puły Panie Jezu, niechże się słuźebnik twój i domowi swemu w Tobie. Uzdrow też ubogą słuźebnicę, żonę moją a wysłuchaj wzdychanie onej*, 1666 m. gegužės 5 d. įrašas, ten pat, p. 355–358. Beje, į Dievą savo dienoraštyje B. Radvila emociškai kreipėsi ir dvi dienos prieš pirmąjį žmonos persileidimą.

³⁸ 1666 m. rugpjūčio 26–28 d. įrašai, ten pat, p. 376; *Autobiografia*, s. 154.

³⁹ *Doszła mnie barzo żaloszna nowina o śmierci jedynego brata mego Księżcia Jmci Frantz Erdmana (...)*, 1666 m. rugpjūčio 25 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 375.

⁴⁰ [1666 m. rugpjūčio 25 d.] *Doszła mię bardzo żaloszna nowina o śmierci przyrodniego brata mego księżca J.M. saskiego Franc Ertmana*. Žr. *Autobiografia*, s. 154.

⁴¹ Elżbieta Eleonora (1615–1633) ir Sofija Agnieška (1618–1637) Radvilaitės; abi B. Radvilos seserys gimė Gdanske, kaip ir B. Radvila. Žr. T. Wasilewski, Radziwiłł Janusz h. Trąby (1579–1620), *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXX, z. 1, Wrocław etc., 1987, s. 207.

asmenys. Faktiškai – vieninteliai jam išties artimi giminės. Atrodo, kad B. Radvila nuo lat palaikė su Pranciškumi Erdmanu ryšį. Pvz., kai 1650 m. atsinaujinus Respublikos kovoms su sukilusiais Ukrainos kazokais B. Radvila samdė LDK kariuomenės dalinius, naujai suformuoto LDK kariuomenės pėstininkų pulko oberšterleitenantu buvo paskirtas būtent Pranciškus Erdmanas⁴². „Tvano“ metais abu perėjo į švedų pusę⁴³. Beje, kai 1665 m. B. Radvila rengėsi priimti galutinį sprendimą dėl savo vedybų, vieną iš variantų pasiūlė būtent Pranciškus Erdmanas – siūlė sudaryti santuoką su savo dukterėčia (tai turėjo būti vieno iš jo pusbrolių dukra, nes tikrojo brolio dukros gimė vėliau – 1670, 1672 ir 1675 m.), tuo metu gyvenusia prie Saksonijos elektoriaus žmonos, B. Radvilos tetos⁴⁴. Broliški jausmai nereiškę, kad B. Radvila pamiršo brolio skolas. Atrodo, kad Pranciškus Erdmanas liko skolingas B. Radvilai 5 tūkst. auksinų. Ši skola buvo susijusi su kariškių dalinių formavimu⁴⁵. Artima giminystė su Pranciškumi Erdmanu ir, kaip atrodo, geri jūdvių santykiai potencialiai galėjo labai sustiprinti B. Radvilos politinį svorį, mat Pranciškus Erdmanas 1665 m. rudenį tapo valdančiuoju Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščiu. Saksonijos–Lauenburgo kunigaikštystė buvo viena iš Šiaurės Vokietijos valstybių, įsispraudusi tarp Meklenburgo, Hanoverio ir Holšteino kunigaikštystių, o jos sostinė – Lauenburgas buvo prie svarbaus prekybos kelio – Elbės upės. Kunigaikštystės kaimynystėje buvo labai svarbūs Hamburgo ir Liubeko uostai. Geografiškai Saksonijos–Lauenburgo kunigaikštystė ir B. Radvilos, kaip vietininko, valdoma Prūsijos kunigaikštystė buvo gana arti. Tačiau, kaip minėta, Pranciškus Erdmanas 1666 m. liepos 10 (birželio 30) d. mirė ir ši besiformavusi politinė „konjunkūra“ sugriuvo.

Privačiame dienoraštyje yra dar ne vienas įrašas, kuriame minimas „brolis“, tačiau juose kalbama ne apie Pranciškų Erdmaną. Taip B. Radvila apibūdindavo ir savo jau mirusį pusbrolių Jonušą II Radvilą, kurį prisimindavo įvairiomis progomis⁴⁶.

⁴² T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, s. 43; *Autobiografia*, s. 129.

⁴³ F. Erdmann, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, in alphabetischer folge von genannten schrifts bearbeitet und herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber, Section 1, Bd. 48, Leipzig, 1848, S. 91–92.

⁴⁴ *Temi czasy wziąłem list Xięcia brata mego, w którym mi rai synowicę swoją, która mieszka przy Kurfirstowej Saskiej. Dzisiaj zaś znowu pisał do mnie Xiąże Anhaltskie, rając mi wdowę Xiężnę de Cèll, której mąż przed tygodniem umarł*, B. Radvilos 1665 m. balandžio 8 d. laiškas Onai Marijai, žr. E. K o t ł u b a j, min. veik., p. 446. Taip pat žr. T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, s. 91.

⁴⁵ *Winien mi brat mój przyrodni HH w sądzie pieniędzy regimentowych – zł. 5 000*, nedatuotas įrašas, esantis tarp nesusistemintų B. Radvilos įrašų bei pastabų, įrašytų prieš pagrindinį dienoraščio tekstą, *Privatus dienoraštis*, p. 10.

⁴⁶ Pvz.: *Tę sprawy najdowały się 19 septembr: A° 1662 w Hurynowej szkatule. <...> Zapisy Księżny pani Wojewodzinej Wileńskiej księciu nieboszczykowi bratu memu uczynione. <...> Registr rzeczy nieboszczyka księcia p. brata, które były w zawiadywaniu u Woronicza, „[Vladislovo] Hurino skrynelėje“ 1662 m. rugsėjo 19 d. buvusių dokumentų sąrašas (įrašas tarp marginalijų dienoraščio pabaigoje), ten pat, p. 382–384.*

Baigiant B. Radvilos *privačiame dienoraštyje* esančių įrašų apie jo pačius artimiausius giminaičius temą dar verta atkreipti dėmesį į vieną intriguojantį įrašą, esantį tarp marginalijų dienoraščio pradžioje. Jame kunigaikštis pasižymėjo, kad 1661 m. gruodžio 4 d. 4 val. ryto gimė vaikas, kuris buvo pradėtas balandžio 4 d.⁴⁷ T. y. vaikas gimė neišnešiotas (po 8 mėnesių nėštumo). Į akis krenta šiame įrašė paminėtos detalės bei jo anonimiškumas. Na ir tai, kad jis atsirado labai asmeniškame kunigaikščio *privačiame dienoraštyje*. Išlikęs dienoraščio tekstas neapima 1661 m. balandžio 4 d. įvykių, bet žinoma, kad tuo metu jis buvo Zabludove⁴⁸, vienoje svarbiausių Biržų Radvilų valdų. Matyt, verta būtų įdėmiau patyrinėti, ką reiškia šis įrašas.

Patėvis. Apie B. Radvilos santykius su patėviu – Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščiu (valdančiuoju kunigaikščiu buvo 1656–1665 m.) Julijumi Henriku, ir ypač apie juos siejusių emocinių ryšių pobūdį, kol kas nedaug ką galima pasakyti. Beje, Julijus Henrikas išsiskyrė iš kitų liuteroniškos Šiaurės Vokietijos kunigaikščių tuo, kad perėmęs į savo rankas kunigaikštystės valdymą perėjo į katalikybę. Nebejotinai B. Radvila palaikė su patėviu ryšį⁴⁹. Iš *privataus dienoraščio* sužinome, kad 1663 m. birželio pradžioje Karaliaučiuje, kuriame tuo metu rezidavo ir Brandenburgo elektorius, lankėsi B. Radvilos patėvio pasiuntinys⁵⁰. Tačiau B. Radvila išliko savimi – savo *privačiame dienoraštyje* taip pat pasižymėjo, kad po patėvio mirties jis turėtų gauti 40 tūkst. talerių, kas išplaukė iš B. Radvilos motinos ir patėvio vedybų sutarties⁵¹.

Pusseserė. *Privačiame dienoraštyje* galime rasti duomenų apie B. Radvilos susitikimus su savo pussesere Kotryna Radvilaite Hlebavičiene, kuri buvo Kristupo II Radvilos duktė, t. y. pačioje 1655 m. pabaigoje mirusio Vilniaus vaivados ir LDK didžiojo etmono J. Radvilos vienintelė sesuo. Jos vyras – Jurgis Karolis Hlebavičius (†1669) B. Radvilos *privataus dienoraščio* rašymo metais ėjo Žemaitijos generalinio seniūno pareigas (1653–1668), vėliau trumpai buvo Vilniaus vaivada. J. K. Hlebavičius buvo katalikas, jo žmona tekėdama tikėjimo nepakeitė, liko evangelike reformate. J. K. Hlebavičiaus tikėjimas dar labiau komplikavo B. Radvilos ginčus su savo pussesere dėl mirusio J. Radvilos valdų globos (su tuo siejosi evangelikų reformatų bažnyčių patronato teisė) bei, svarbiausia – Onos Marijos globos. Kraujo giminystė, siejusi K. Hlebavičienę su Ona Marija, buvo

⁴⁷ *Trzy niedziele urodzony przed Bozym Narodzeniem w niedzielę 4 rano, 1661, 4 decembris. (począł się 4 aprilis)*, nedatuotas įrašas tarp marginalijų, įrašytų prieš pagrindinį dienoraščio tekstą, ten pat, p. 5.

⁴⁸ Zabludove B. Radvila buvo 1661 m. balandžio 3–5 d. Žr. B. Radvilos itinarnariumą: *Autobiografia*, s. 246.

⁴⁹ Taip pat žr. Julijaus Henriko, Saksonijos–Lauenburgo kunigaikščio, laišškai B. Radvilai (1650–1664 m.), AGAD, AR, dz. III, p. 24–45.

⁵⁰ *Odjechał poseł od ojczyrna mego*, 1663 m. birželio 7 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 148.

⁵¹ *Gdy ksiązę Julius Henryk saski, ojczym mój umrze będzie mi winno po nim zostawało vigore contractus matrimonialis – talarów 40 000*, nedatuotas įrašas, esantis tarp nesusistemintų B. Radvilos įrašų bei pastabų (marginalijų), įrašytų prieš pagrindinį dienoraščio tekstą, ten pat, p. 10.

artimesnė – ji buvo pirmos eilės teta, o B. Radvila – antros eilės dėdė. K. Hlebavičienė nepritarė B. Radvilos ir savo dukterėčios Onos Marijos vedybų sumanymui. *Privačiame dienoraštyje* galime rasti žinių tiek apie artimiems giminačiams įprastą bendravimą bei susitikimus, tiek ir lakoniškų užuominų apie B. Radvilos turtinius ginčus su pussesere. B. Radvila keliaudamas po LDK aplankydamas pusseserę ir jos vyrą, apsistodavo pas juos nakvynei, pietaudavo⁵², palaikė su Žemaitijos seniūnu ryšį per pasiuntinius⁵³, derindavo savo veiksmus seimeliuose⁵⁴. Beje, 1663 m. buvo gavęs klaidingą pranešimą apie J. K. Hlebavičiaus mirtį⁵⁵. Galima būtų teigti, kad nepaisant visų įtampų dėl Onos Marijos globos ir Jonušo II Radvilos palikimo, B. Radvilos ir Hlebavičių poros santykiai nebuvo atvirai priešiški, giminačiai gana aktyviai bendravo, kartais ir bendradarbiavo. Tačiau įrašams *privačiame dienoraštyje* apie Hlebavičius nėra būdingos ir kokios nors šiltesnės emocijos. O kartą B. Radvila gana išsamiai pasižymėjo konfidencialią informaciją apie savo ir pusseserės turčinį ginčą dėl Bielicos valdos⁵⁶. Aktyvių veiksmų K. Hlebavičienė ėmėsi jau po B. Radvilos mirties – užėmė vieną svarbiausių Biržų Radvilų valdą Zabłudovą. B. Radvilos dukros Liudvikos Karolinos globėjams pavyko sugrąžinti šią valdą paveldėtojai tik po K. Hlebavičienės mirties (1674 m. gruodžio 2 d.)⁵⁷.

Klecko ir Nesvyžiaus ordinatai. B. Radvilos *privačiame dienoraštyje* galime rasti ir duomenų apie jo santykius su katalikiškosios Radvilų šakos atstovais – Klecko bei Nesvyžiaus ordinatais. Nesvyžiaus ordinatu tuo metu buvo Mykolas Kazimieras Radvila (1635 m. spalio 26 – 1680 m. lapkričio 14 d.), kuris 1661–1666 m. ėjo Vilniaus kašteliono pareigas. Vėliau su B. Radvilos pagalba jis tapo Vilniaus vaivada (1666–1668), LDK pakancleriu (1668–1680), taip pat dar ir lauko etmonu (1668–1680)⁵⁸. Klecko ordinatu tuo

⁵² P.vz., 1661 m. pabaigoje, jau po Vilniaus galutinio išvadavimo iš maskvėnų okupacijos, B. Radvila pakeliui į Slucką lankėsi pas pusseserę Vijoje ir ten nakvojo: *Nocowałem w Iwiu u Jmci p. starościny żmudzkiej, samego Jmci nie zastałem*, 1661 m. gruodžio 14 d. įrašas, ten pat, p. 33; *Był u mnie Jmśc p. wojewoda mści-sławski i Jmśc p. starosta żmudzki. Przyjechałi commisialie, tamże nocowałem*, 1661 m. gruodžio 15 d. įrašas, ten pat.

⁵³ *Przyjechał sluga od p. starosty żmudzkiego do mnie*, 1664 m. rugsėjo 9 d. įrašas, ten pat, p. 238.

⁵⁴ P.vz., 1664 m. B. Radvila ir J. K. Hlebavičius kartu buvo ir išvien veikė Minsko seimelyje (J. K. Hlebavičius pirmininkavo seimeliui, o B. Radvila buvo išrinktas pavieto pasiuntiniu į seimą), 1664 m. lapkričio 15–18 d. įrašai, ten pat, p. 244–245.

⁵⁵ *Wziąłem od Jmci Pana Połockiego wiadomość o śmierci Pana Starosty Żmudzkiego*, 1663 m. lapkričio 24 d. įrašas, ten pat, p. 186.

⁵⁶ *Powiedział mi p. Mierzyński, że Chodorkowskiego prawo zmyślone i że to brat jego na Podolu zeznal, secundo że go pani Sta[rościna] Żmudz[ka] posyłała prosiąc aby niebosz[czyk] P. marszałek twierdził, że jey nieboszcyk brat zapisał Bielicę*, 1666 m. sausio 15 d. įrašas, ten pat, p. 335.

⁵⁷ U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa, 1992, s. 215.

⁵⁸ J. J a r o s z u k, Radziwiłł Michał Kazimierz h. Trąby (1635–1680), *PSB*, t. XXX, z. 2, Wrocław etc., 1987, s. 292–299.

metu buvo Stanislovas Kazimieras Radvila (1648 – 1690 m. gruodžio 8 d.), vėliau ėjęs LDK didžiojo maršalo pareigas (1680–1690)⁵⁹.

Kai B. Radvila rašė *privatų dienoraštį*, S. K. Radvila buvo dar labai jaunas, tik ruošėsi savo būsimai politinei karjerai. Įrašai dienoraštyje, kuriuose minimas S. K. Radvila, rodo gana artimus giminaiškus santykius. B. Radvila juose atsiskleidžia kaip jaunojo S. K. Radvilos globėjas. Giminaičiai kartu sutiko Naujuosius – 1662 – metus Slucke, kur svečiavosi Stanislovas Kazimieras⁶⁰. Keliaudamas į Slucką B. Radvila neretai nakvodavo Klecke ar Klecko ordinatų valdose, o Klecko ordinas stengdavosi aplankyti ir pasisvečiuoti pas B. Radvilą Slucke⁶¹. S. K. Radvila aplankydavo savo „dėdę“ Prūsijoje⁶². B. Radvila dalyvavo rengiant S. K. Radvilos edukacinę kelionę po Vakarų Europą. Į ją S. K. Radvila vyko per Karaliaučių, kur B. Radvila priėmė savo jaunesnįjį giminaitį ir jį išlydėjo į tolesnę kelionę⁶³. Išvakarėse susirašinėjo, matyt, dėl šios kelionės, su S. K. Radvilos motina – Izabele Kotryna iš Sapiegų Radvilienė⁶⁴.

Nesvyžiaus ordinas M. K. Radvila tuo metu buvo ne tik vienas tų giminaičių, su kuriuo B. Radvila palaikė šiltus santykius, bet ir bene svarbiausias politinis sąjungininkas tarp LDK senatorių. Tai patvirtina ir įrašai *privačiame dienoraštyje*. Su Vilniaus kaštelionu B. Radvila buvo susitikęs 1662 m. Varšuvoje seimo metu, pasitiko atvykstantį giminaitį, vaišino vakariene⁶⁵. 1664 m. lapkričio mėnesį M. K. Radvila svečiavosi pas B. Radvilą Slucke. Svečio garbei buvo surengtas fejerverkas. Taip pat B. Radvila pasižymėjo, kad su svečiu teko kartu „gerti“⁶⁶. M. K. Radvila buvo vienas iš tų retų LDK senatorių, kuris aplankydavo B. Radvilą Prūsijoje, taip pat su savo žmona. Dienoraštyje minėdamas šiuos vizitus B. Radvila nerašė apie dalykinę jų pusę,

⁵⁹ M. Nagielski, Radziwiłł Stanisław Kazimierz h. Trąby (1635–1680), ten pat, s. 3, p. 367–370.

⁶⁰ [December] 31. *Przyjechał Książę Jmść Klecki do mnie <...>. Rok 1662 Januarius. 1. Częstowałem księcia Jmci Kleckiego u siebie <...>. 4. Książę Jmść Klecki odjechał znowu do Nieświeża*, 1661 m. gruodžio 31 d. – 1662 m. spalio 1 ir 4 d. įrašai, *Privatus dienoraštis*, p. 37–38.

⁶¹ [September] 29. *Nocowałem w Klecku. 30. <...> Przyjechałem szczęśliwie za najwyższego laską do Slucka; October <...> 6. Przyjechał do mnie Książę Jmść Klecki. 7. Odjechał Książę Jmść Stanisław obiad zjadłszy ode mnie*, 1664 m. rugsėjo 29, spalio 6–7 d. įrašai, ten pat, p. 241–243.

⁶² *Nocowałem w Tyłży i tam zjechałem się z księciem Jmcią kleckim*, 1666 m. kovo 14 d. įrašas, ten pat, p. 346.

⁶³ *Wyprowadzałem Księcia Jmci Stanisława do Brandenburku*, 1666 m. birželio 18 d. įrašas, ten pat, p. 362–363.

⁶⁴ *Pisałem do Księżny Jmci Kleckiej*, 1666 m. gegužės 18 d. įrašas, ten pat, p. 359.

⁶⁵ 5. *Wjechałem do Warszawy, byłem sam zaraz u Królestwa i miałem laskawą audientią. 6. Zasiadałem w izbie poselskiej <...>. 18. Przyjechał Książę Jmść p. wileński, potkalem go, i jadł u mnie wieczerzę*, 1662 m. kovo 5–6 ir 18 d. įrašai, ten pat, p. 53, 55.

⁶⁶ 12. *Przyjechał Książę Jmść p. wileński do mnie. 13. Był Tejerwerk piliśmy. 14. Odjechał po śniadaniu Książę Jmść pan wileński*, 1664 m. lapkričio 12–14 d. įrašai, ten pat, p. 252.

tik apie su jais susijusias pramogas – žaidimą kortomis⁶⁷ ar vaišes pas vieną iš Prūsijos karininkų⁶⁸.

Artimi ir šilti B. Radvilos ir M. K. Radvilos santykiai vis dėlto nereiškė, kad B. Radvila buvo taip pat teisingas M. K. Radvilai tarnavusių bajorų bei kariškių atžvilgiu. Vienas tokių ne itin garbingų B. Radvilos poelgių susijęs su istorija, nutikusia po 1656 m. spalio 8 d. įvykusio mūšio prie Prostokų⁶⁹, vietovės Mozūrijoje, tuo metu buvusioje Prūsijos kunigaikštystės sudėtyje. Kovėsi tada jungtinės Brandenburgo ir Švedijos pajėgos bei LDK lauko etmono Vincento Gosievsio (*Wincenty Gosiewski*) vedamos Lenkijos ir Lietuvos pajėgos, kurioms dar talkino sąjungininkai – Krymo totoriai. B. Radvila vadovavo švedų reitarų daliniui. Kunigaikštis mūšyje buvo rimtai sužeistas į galvą ir pateko į totorių nelaisvę. Ši patirtis taip traumavo B. Radvilą, kad vėliau daugelį kartų labai emociškai prisimindavo tą įvykį bei kaip jį lenkų kariškiai ištraukė iš totorių rankų, o V. Gosievskis pasirūpino jo gydymu⁷⁰. Kasmet kunigaikštis *privačiame dienoraštyje* paminėdavo eilines savo išlaisvinimo metines dėkodamas už tai Dievui⁷¹. Totoriai už „prarastą belaisvį“ pareikalavo kompensacijos. Jos dydį pavyko nusiderėti iki 15 tūkst. talerių, be to, dar teko duoti totoriams įkaitą. Juo tapo M. K. Radvilos husarų vėliavos vėliavininkas Petras Gnoinskis (*Piotr Gnoiński*)⁷². Taip pat totoriams buvo duotas vekselis 12 tūkst. talerių sumai⁷³. 3 tūkst. dukatų savo išpirkai B. Radvila gavo iš Brandenburgo elektoriaus⁷⁴. Šiame straipsnyje aptariamos problematikos požiūriu esminis dalykas yra B. Radvilos požiūris į įkaito – minėto P. Gnoinskio likimą. Šis buvo kilęs iš bajorų giminės, kurios daugelio kartų atstovai buvo Radvilų klientai⁷⁵. Buvo galima tikėtis, kad įkaitas bus išpirktas nedelsiant – po kelių dienų ar daugiausia – savaičių. Tačiau paaiškėjo, kad B. Radvila buvo ne

⁶⁷ 18. *Przyjechał Jeremiasz Gorecki od księcia Pana Wileńskiego.* 19. *Przyjechał Książę Jmść P. Wileński.* 20. *Przyjechała księżna Jmść Pani Wileńska.* 21. *Zostawali przy mnie.* <...> 24. *Tamże graliśmy w karty.* 25. *Chciał książę odjechać ale został.* 26. *Odjechał Książę Jmść z Królewca*, 1664 m. sausio 18–21, 24–26 d. įrašai, ten pat, p. 197–198.

⁶⁸ [September] 30. *Przyjechał książę p. wileński z p. Koryckim do mnie.* October 1. *Częstował nas oberster Hill, wyjechał książę Jmść p. wileński do Fischhauzen na noc*, 1665 m. rugsėjo 30 – spalio 1 d. įrašai, ten pat, p. 309–310.

⁶⁹ Plačiau apie šį mūšį žr. S. Augustowicz, *Prostki 1656*, Warszawa, 2001.

⁷⁰ *Gdy mnie ten Tatarzyn prowadził, poznał mię pacholik z wojska koronnego z pulku pana Wojniłowicza, który o tym usłyszawszy, że mię wzięto, we czterdziestu koni przypadłszy, opończą na mnie rzucił i gwałtem mnie Tatarom oddał. Zaraz potem do J.M. pana Gosiewskiego zaprowadził, który condolendo kilką słów sorti meae, opatrzyć mię cyrulikowewi swemu kazał*, *Autobiografia*, s. 139–141, 163.

⁷¹ 1661 m. spalio 9 d. bei spalio 8 d. įrašai 1662, 1664–1665 m., *Privatus dienoraštis*, p. 14, 101, 243, 311.

⁷² J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, cz. I, opr. T. Wasilewski, Warszawa, 1978, s. 102.

⁷³ T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, s. 70–71.

⁷⁴ *Autobiografia*, s. 141.

⁷⁵ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa, 2001, s. 123.

itin pareigingas ir duoto pažado neskubėjo vykdyti. Praėjus kelioms dienoms po šio įvykio M. K. Radvila pranešė B. Radvilai, kad Respublikos kariuomenė suėmė Ferdinandą Roną (*Ferdynand Ron*) už tai, kad šis kovojo B. Radvilos pusėje (*stawał przy W.Ks.M.*). B. Radvila ir vėl nepasirūpino sumokėti išpirką ir išlaisvinti jam tarnavusį kariškį. Šių dviejų įvykių pasekmės persekiojo B. Radvilą iki pat jo mirties. P. Gnoinskis totorių nelaisvėje išbuvo iki 1662 m., o kunigaikštis net negalvojo jį išpirkti. P. Gnoinskio giminaičiai taip pat rūpinosi jo išpirkimu iš nelaisvės. Pats P. Gnoinskis prašė LDK arklidininko malonės, laiškuose skundėsi savo vargais totorių nelaisvėje bei tuo, kad B. Radvila jį pamiršęs ir yra nedėkingas. Galiausiai 1662 m. liepą P. Gnoinskiui pavyko grįžti į Palenkę⁷⁶. Jo giminaičiai dabar jau per teismus mėgino išsireikalauti iš B. Radvilos kompensaciją už tai, kad P. Gnoinskis taip ilgai buvo totorių nelaisvėje. Iš *privataus dienoraščio* sužinome, kad kompensacijos iš kunigaikščio reikalavo ir pats P. Gnoinskis, o B. Radvila galiausiai paliepė išmokėti buvusiam įkaitui 200 auksinų⁷⁷, kas buvo juokingai maža suma. Tikros kompensacijos už savo vargus totorių nelaisvėje P. Gnoinskis sulaukė tik 1685 m., kai kunigaikščio dukra Liudvika Karolina liepė atlyginti dalį jo patirtos skriaudos pinigais, o likusią kompensacijos dalį nurodė padengti natūra – javais. Panašus likimas ištiko ir jau minėtą F. Roną. Tikėdamasis kompensacijos 1664 m. rugpjūčio 24 d. jis atvyko į Karaliaučių. Kitos dienos įrašė *privačiame dienoraštyje* B. Radvila pažymėjo, kad F. Ronui teko išvykti tuščiomis (*Rona się odprawilo z niczym*)⁷⁸. Buvęs B. Radvilos karininkas teisybės sulaukė tik 1664 m. lapkričio 30 d. B. Radvila tuo metu lankėsi Palenkėje, o F. Ronas vėl atvyko pas kunigaikštį. Tą dieną B. Radvila savo dienoraštyje įrašė, kad išmokėjo F. Ronui 28 tūkst. (auksinų?)⁷⁹. Matome, kad B. Radvila galėjo būti abejingas ir neteisingas ne tik artimų sąjungininkų bei giminaičių klientams, bet ir jo paties valdžioje buvusiems bajorams.

Tarnai ir klientai

B. Radvila dienoraštyje mini daug asmenų, su kurių pagalba tik ir buvo įmanoma valdyti tokias dideles žemės valdas bei aktyviai dalyvauti politikoje. Mirus Jonušiui II Radvilai ėmė „byrėti“ senoji apie Biržų Radvilas susitelkusi politinė grupuotė. Tai buvo sunkus metas B. Radvilai. Jo politinis patrauklumas susvyravo. Daugelis klientų ieškojo sau naujų patronų. Net ir tarp Radvilų tarnų buvo daug tokių, kurie smerkė B. Radvilos

⁷⁶ S. Augustiewicz, *Prostki 1656*, s. 158–163.

⁷⁷ 1662 m. lapkričio 30 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 111.

⁷⁸ 1664 m. rugpjūčio 24–25 d. įrašai, ten pat, p. 235.

⁷⁹ *Postapilo się Ronowi 28 000*, 1664 m. lapkričio 30 d. įrašas, ten pat, p. 255.

sąjungą su švedais, o vėliau nebenorėjo sieti savo materialinės ir politinės karjeros su Biržų kunigaikščiais. Iš įrašų *privačiame dienoraštyje* matome, kad B. Radvilos aplinkoje šalia senųjų Radvilų giminės tarnų atsirado naujų. Dažnai jie buvo kilę iš Kuršo ir Livonijos, taip pat egzultantai (pabėgėliai iš Rusijos užimtų LDK teritorijų) ar LDK kariuomenės veteranai, tarnavę dar etmonams Kristupui II ir Jonušui II Radviloms, bei B. Radvilos žinioje buvusių dalinių karininkai⁸⁰. Bandant atsekti, kas siejo senuosius ir naujuosius B. Radvilos tarnus, pirmiausia krinta į akis tikyba. Tai svarbus kriterijus, tačiau greičiausiai ne pats svarbiausias. Kunigaikštis buvo linkęs vertinti žmones pagal jų naudingumą tarnyboje bei asmeninius gabumus. Tikybos kriterijus galėjo būti papildomas faktorius. Tačiau akivaizdu, kad B. Radvilos akyse apibūdinimas „geras evangelikas“ (*ewangelik jeden dobry*) turėjo neabejotinai teigiamą konotaciją. Vis dėlto B. Radvilos aplinkoje sutinkame ne tik evangelikų, bet ir arijonų, katalikų, stačiatikių.

Karaliaučiuje B. Radvilos aplinkoje svarbiausiu asmeniu tapo Brandenburgo elektoriaus tarėjas Johanas Richardas Fehras (*Johann Richard Fehr; Jan Ryszard Fehr*), o Slucke – Kazimieras Kłokockis (*Kazimierz Kłokocki*), Slucko kunigaikštystės gubernatorius⁸¹. Tačiau diplomatinėms misijoms B. Radvila pasitelkdavo tuos pačius savo senus tarnus, daugelis jų buvo arijonai. Pirmiausia reiktų paminėti Joną Mieženskį (*Jan Mierzęński*), Ukmergės maršalą, ir jo brolius Aleksandrą ir Samuelį, kurie buvo dažni svečiai Karaliaučiuje. Tas pats pasakytina apie susigiminiavusį su jais didžiai gerbiamą Samuelį Pšipkovskį (*Samuel Przypkowski*), Altdorfo ir Leideno universitetų absolventą, filosofą, poetą, Prūsijos kunigaikštystėje įsikūrusių arijonų lyderį. Svarbų vaidmenį B. Radvilos aplinkoje tuo metu atliko dar Feliksas Morštinas (*Szczęsny Morsztyn*), Leideno universiteto absolventas, 1661 m. tapęs LDK vicearklidininku, B. Radvilos diplomatinis agentas ir korespondentas Varšuvoje. Pastebimas buvo ir jo pusbrolis Zbignevas Morštinas (*Zbigniew Morsztyn*), Mozyriaus kalavijininkas, kariškis ir B. Radvilos valdų komisaras, gabus poetas, „Namų mūzos“ (*Muza domowa*) autorius. *Privačiame dienoraštyje* dažnai minėti dar šie B. Radvilai tarnavę asmenys: Jonas Cedrovskis (*Jan Cedrowski*), evangelikas, atsiminimų autorius, Naugarduko pataurininkas, Stara Vesės seniūnas, jaunystėje lydėjęs B. Radvilą jo kelionėse po Vokietiją, Daniją, Nyderlandus, Prancūziją ir Angliją, kartu su kunigaikščiu studijavęs Utrechte⁸². Jo sesuo Teofilė vėliau tarnavo Liudvikos Karolinos Radvilaitės dvare, o Jono brolis dvynys Steponas Cedrovskis⁸³, apie 1668 m.

⁸⁰ R. D e g i e l, *Cudzoziemcy w zarządzie dóbr Bogusława Radziwiłła, Barok*, t. 16/2, 2009, s. 65.

⁸¹ AGAD, AR, dz. XXI, cz. I, K-105, 13 III 1663.

⁸² [Pamiętnik Jana Cedrowskiego], *Dwa pamiętniki z XVII wieku: Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, wyd. A. Przyboś, Wrocław–Kraków, 1954, s. 4–5.

⁸³ K. Kłokockio ir Vladislavo Hurino (*Władysław Huryn*) 1659 m. sausio 31 d. laiškas B. Radvilai iš Slucko, AGAD, AR, dz. V, sygn. 66865, p. 74. Laiške S. Cedrovskis apibūdinamas kaip geras evangelikas, palankus kunigaikščiui B. Radvilai.

tapo Mstislavo taurininku. Kiti dažniau minimi: Zabludovo revizorius Steponas Polikovskis (*Stefan Polikowski*)⁸⁴, B. Radvilos dvaro maršalas Martynas Oborskis (*Marcin Oborski*)⁸⁵, Kališo pataurinininkas, vertingo dienoraščio autorius, B. Radvilos sekretorius, Onos Marijos Radvilaitės patikėtinis S. Niezabitovskis, kurio tarnybinė karjera kulminaciją pasiekė kiek vėliau, tarnaujant Liudvikai Karolinai Radvilaitei, kai jis tapo Slucko kunigaikštystės administratoriumi. Taip pat Zabludovo seniūnas (nuo 1667 m. balandžio 3 d.) Stanislovas Holovnia (*Stanisław Hołownia*)⁸⁶ bei stačiatikis Slucko gubernatorius Vladislovas Hurinas (*Władysław Huryn*).

Įrašai *privačiame dienoraštyje* dažniausiai pernelyg lakoniški, kad būtų galima atsekti kokius nors B. Radvilos ir jo tarnų emocinius ryšius. Kai kurie istorikai mano, kad patrono asmeninių santykių su klientais formalizavimas, pastebimas paskutiniųjų dviejų Biržų šakos Radvilų požiūryje į savo valdų kompleksų valdymo organizavimą bei šalininkų grupuočių formavimą, atspindi savotišką to meto LDK antrinės feodalizacijos procesą⁸⁷. Nors B. Radvila labai vertino tarnų bei klientų profesionalumą, tačiau savo nurodymuose pirmiausia pabrėžė ilgametės tarnybos patvirtintą ištikimybę⁸⁸. Galima sakyti, kad šiuo požiūriu sekė Kristupo II Radvilos priesaku, įrašytu etmono testamente (1619 m. rugsėjo 15 d.)⁸⁹. Bet skirdamas savo pilių komendantus pirmenybę teikė svetimtaučiams⁹⁰. Minėdamas kurį nors iš savo tarnų B. Radvila neretai pabrėždavo, kad jis yra senas Radvilų „namų“ tarnas. Atrodo, kad Antonio Mączako aprašyta klasikinė taisyklė, kai patronai

⁸⁴ S. Polikovskis dažniausiai užsiėmė ūkiniais reikalais, išmokėdavo metinius atlyginimus (jurgeltus), žr. ten pat, sign. 12056. Bendradarbiavo su B. Radvilos tarnais Palenkėje, pvz., išsiuntinėdavo kunigaikščio laiškus asmenims, kurie turėdavo lydėti B. Radvilą jo išvykų į seimą metu. Apie tai žr. B. Radvilos 1664 m. lapkričio 10 d. laiškas S. Polikovskiui iš Slucko, ten pat, sk. IV, b. 58, nr. 337, p. 43. 1666 m. naktį iš birželio 30 į liepos 1 d. netikėtai mirė. Žr. ten pat, b. 6305 / I, p. 99.

⁸⁵ M. Oborski į tarnybą priėmė dar B. Radvilos mama Elžbieta Sofija iš Hohencolernų Radvilienė. Jis tarnavo jai kaip Stara Vesės ir Vengruvo bei Kupentyno ir Sokolovo seniūnas, vėliau tapo Kotrynos Radvilaitės, būsimos Hlebavičienės, dvaro maršalu, dar vėliau – B. Radvilos dvaro maršalu. Apie tai žr. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 459, b. 2815, l. 14–14v; AGAD, AR, dz. V, sygn. 10604.

⁸⁶ Kristupo Lopatos (*Krzysztof Lopata*) 1667 m. balandžio 3 d. laiškas B. Radvilai iš Zabludovo, AGAD, AR, dz. V, sygn. 8916, p. 211.

⁸⁷ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, s. 28.

⁸⁸ Informacja domowa i polityczna Xięcia Bogusława Radziwiłła, koniuszego W.X.L., *Przyczynki do historii domowej w Polsce*, opr. W. Syrokomla, Wilno, 1858, s. 50: *szlachte ziemian swoich pod jurysdykcją naszą żyjących i pod nami osiadłych, żebyśmy im, też pamiętając na zasługi przodków onych, do chleba pomogli, a oni żeby nam za to wiernie służyli*.

⁸⁹ U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych*, s. 151.

⁹⁰ Informacja domowa i polityczna Xięcia Bogusława Radziwiłła, s. 44: *bo cudzoziemiec, nie mając domu ani spokrewnienia żadnego, od samego będzie musiał zależeć pana swego i nie będzie mieć żadnych konsyderacyj, które musi mieć rodak brat nasz, który zawsze musi reflexyę czynić na kondycyę swoją, jeśli ją ma, na krewne swoje, dzieci i tym podobne rzeczy*.

priimdavo tarnybon savo senų tarnų vaikus, giminaičius, jų sutuoktinius⁹¹, cementavo ir B. Radvilos aplinką. Kitas B. Radvilos aplinkos bruožas, pastebimas ir jo *privačiame dienoraštyje*, buvo jo tarnų ir klientų (jo grupuotės narių) tarpusavio giminiavimasis. Iš trijų brolių Mieženskių (Jonas, Aleksandras ir Samuelis) Jonas Mieženskis vedė Sofiją Pšypkovską (*Zofia Przytkowska*), Vaclovo Pšypkovskio dukrą, Samuelio dukterėčią⁹². Su jais artimai buvo susigiminiavę Zbignevas ir Feliksas Morštinai. K. Klokockis, S. Niezabitoivskis, J. Cedrovskis vedė Lydos sargybinio Grigaliaus Mirskio (*Hrehory Mirski*) dukras. K. Klokockis – Regina, S. Niezabitoivskis – Mariana, J. Cedrovskis – Ona. Tokių tarpusavio susigiminiavimo pavyzdžių galima pateikti ir daugiau. Karolis Žojdžis net iškelė tezę, kad B. Radvilos tarnų ir klientų grupę labiau konsolidavo tarpusavio giminytės ryšiai nei tikibinė priklausomybė⁹³.

Įrašai *privačiame dienoraštyje* rodo, kad B. Radvila kartais dalyvaudavo savo tarnų bei klientų šeimyninėse iškilmėse – vedybose, laidotuvėse, krikštynose. 1662 m. sausio 22 d. dalyvavo K. Klokockio vestuvėse. 1664 m. lapkričio 9 d. – jo sūnaus krikštynose. K. Klokockis buvo svarbus B. Radvilos aplinkos asmuo, vienas iš nedaugelio čia buvusių katalikų. *Privačiame dienoraštyje* jis paminėtas daugiau nei dešimt kartų. Iš Mazovijos kilęs turtingas bajoras, gimęs apie 1625 m., mokėsi Branevo jėzuitų kolegijoje, vėliau dar studijavo Orleano universitete (1645, 1647 m.). Čia buvo išrinktas vokiečių „nacijos“ bibliotekininku⁹⁴. Mokėjo vokiečių, prancūzų, lotynų, totorių ir turkų kalbas. B. Radvilos aplinkoje pasirodė 1658 m., kai kartu su S. Pšypkovskiu rūpinosi B. Radvilos valdų restitucija. 1663 m. kovo 13 d. kunigaikštis paskyrė jį Slucko ir Kopyliaus kunigaikštystėms, Slucko miesto ir pilies gubernatoriumi, nors anksčiau šiose pareigose norėjo matyti evangeliką reformatą. K. Klokockis įkūrė spaustuvę Slucke (1665 m.), surinko gausią biblioteką. Nuo 1666 m. dar buvo ir Plocko stalininku. B. Radvila K. Klokockiu pasitikėjo, savo testamentu paskyrė jį vienu iš trijų savo valdų svarbiausių administratoriumi šalia S. Niezabitoivskio ir Chelmo pataurininko Vespaziano Sienickio. K. Klokockis taip pat tapo vienu iš mažametės Liudvikos Karolinos Radvilaitės globėjų⁹⁵.

Vienas dažniausiai *privačiame dienoraštyje* minimų B. Radvilai artimų jo klientų buvo LDK taurininkas Gerhardas Denhofas. Du kartus kunigaikštis dalyvavo jo vaikų

⁹¹ A. Maćzak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa, 1994, s. 257.

⁹² T. Wasilewski, Mierzeński Jan h. Leliwa (zm. 1665), *PSB*, t. XXI, z. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1976, s. 18.

⁹³ K. Žojdž, *Jan Mierzeński, klient i rezydent Bogusława Radziwiłła w 1656–1665*, Oświęcim, 2012, s. 112.

⁹⁴ P. Buchwald-Pelcowa, Kazimierz Krzysztof Klokocki i drukarnia w Slucku, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 12, 1967, s. 137–138.

⁹⁵ B. Radvilos testamentas, surašytas Orlėje 1668 m. gruodžio 17 d. Žr. U. Augustyniak, *Testamenty...*, s. 209.

krikštynose. Pirmą sykį dienoraštyje toks įrašas pasirodo 1664 m. kovo 11 d.⁹⁶ Po metų B. Radvila vėl dalyvavo krikštijant LDK taurininko sūnų Boguslavą Ernestą⁹⁷.

Privačiame dienoraštyje dažni įrašai apie B. Radvilos dalyvavimą savo klientų bei tarnų laidotuvėse. Pvz., kunigaikštis dalyvavo laidojant LDK sargybinių Grigalių Mirskį (*Hrehory Mirski*), kuris laidotas kartu su savo vienturčiu sūnumi, taip pat Grigaliumi, žuvusiu mūšyje su maskvėnais prie Šklovo 1664 m. rugpjūčio 12 d.⁹⁸ Taip pat dalyvavo laidojant seną Radvilų giminės klientą, Naugarduko stalininką Albrechtą Denbovskį (*Olbrycht Dębowski*)⁹⁹. 1663 m. gruodžio 1 d. kunigaikštis dalyvavo seno savo kliento Breslaujos maršalo Samuelio Puciatos laidotuvėse¹⁰⁰, o kitų metų kovo 15 d. aplankė jo našlę¹⁰¹. 1664 m. spalio 23 d. buvo labai svarbaus savo kliento V. Hurino laidotuvėse. *Privačiame dienoraštyje* ta proga paminėjo, kad Slucko stačiatikių archimandritas ta proga pasakė „baisu“ pamokslą¹⁰². Ne visai aišku, kodėl archimandritas Teodozijus Vasilevičius taip pasielgė, tik žinoma, kad prieš tai jis ginčijosi su B. Radvila. Kunigaikštis kaltino archimandritą jam nepriklausančios valdžios įgaliojimų uzurpavimu. B. Radvila paliepė V. Hurinui apriboti archimandrito įgaliojimus. Galbūt dėl to T. Vasilevičius užpyko ir ant V. Hurino, o šio konflikto aidas pasiekė jį net per laidotuves¹⁰³.

Ypač jautrus B. Radvilos įrašas *privačiame dienoraštyje* yra apie Ukmergės maršalo J. Mieženskio mirtį. Ši žinia kunigaikštį pasiekė 1665 m. rugpjūčio 1 d.¹⁰⁴ Galbūt su ja galima sieti ir iš karto po to pablogėjusią kunigaikščio savijautą¹⁰⁵. J. Mieženskis

⁹⁶ 1664 m. kovo 11 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 205.

⁹⁷ 1665 m. vasario 24 d. įrašas, ten pat, p. 271.

⁹⁸ 1661 m. gruodžio 23 d. ir 1662 m. sausio 10 d. įrašai, ten pat, p. 35, 39; [Pamiėtnik Jana Cedrowskiego], *Dwa pamieėtniki z XVII wieku*, s. 17.

⁹⁹ 1664 m. spalio 9 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 243; *Autobiografia*, s. 152.

¹⁰⁰ *Byłem na nabożeėnstwie i ordynowałem pogrzeb starego mego słuęi marszałka brasławskiego [Samuela Puciaty]*, 1663 m. gruodžio 1 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 187.

¹⁰¹ *Nawiedzalem Panią Puciaciną*, 1664 m. kovo 16 d. įrašas, ten pat, p. 205.

¹⁰² *Był pogrzeb [Władysława] Huryna mego, ksiądz archimandryta barzo strasznie kazal*, 1664 m. spalio 23 d. įrašas, ten pat, p. 246; V. Hurinas nuo 1658 iki 1663 m. kovo derino Slucko gubernatoriaus pareigas kartu su K. Klokockiu.

¹⁰³ R. D e g i e l, *Protestanci i prawosławni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłów birzańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie słuckim w XVII w.*, Warszawa, 2000, s. 58–63.

¹⁰⁴ *Umarł mi miły przyjaciel, acz do śmierci życzliwy słuęa domu mego, pan marszałek wilkomierski, ostatni ze słuę księcia nieboszczyka Janusza i księcia pana Krzysztofa, stryja mego*, 1665 m. rugpjūčio 1 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 297. Ne toks sentimentalus įrašas apie šią žinią yra ir *autobiografijoje*. Žr. *Autobiografia*, s. 153: *Die 1 augusti dano mi znać z Wilna o śmierci życzliwego słuęi Domu mego, pana marszałka Wilkomirskiego, kochanka ksiączęcia Krzysztofa i Janusza Radziwiłłów; o com niezmiernie frasował*.

¹⁰⁵ 2. *Bardzom się frasował, takóę zawrół głowy cierpiealem*. 3. *Jeszcze się bardzo niedobrze miałem, (4 sierpnia): Jeszcze źle, Panie Jezu daj ulęi co pocieszneho usłyszeć*, 1665 m. rugpjūčio 2–4 d. įrašai, *Privatus dienoraštis*, p. 297–298.

buvo senas Biržų Radvilų klientas, ištikimai tarnavęs Kristupui II Radvilai, Jonušui II Radvilai ir galiausiai B. Radvilai. Nors B. Radvilą ir J. Mieženskį skyrė socialinis statusas, tačiau galima spėti, kad Ukmergės maršalas buvo ne tik nepaprastai atsidavęs ir ištikimas B. Radvilos žmogus, bet ir jo draugas. *Privačiame dienoraštyje* J. Mieženskis minimas ypač dažnai – ir kaip korespondentas, ir kaip B. Radvilos svečias, su kuriuo kunigaikštis privačiai pietauja bei išklauso jo patarimus. Nė vienu iš savo klientų B. Radvila taip nepasitikėjo kaip J. Mieženskiu. Net toks ištikimas ir patikimas klientas kaip V. Hurinas, surašęs raštą ant kunigaikščio blanketo, privalėjo pateikti jį B. Radvilai ir gauti aprobaciją¹⁰⁶, ir tik J. Mieženskis neprivalėjo to daryti. Nors, žinoma, ir jis turėjo atsiskaityti už blanketų (*gole membrany*) panaudojimą. Kad neteko savo ištikimo tarno, kurio nebus įmanoma pakeisti, B. Radvila rašė ir Onai Marijai¹⁰⁷. Nėra jokios priežasties abejoti B. Radvilos nuoširdumu. *Privatus dienoraštis* buvo labai asmeniškąs, jo paties ir sau pačiam rašytas, o laišškai Onai Marijai taip pat buvo labai asmeniški. Gal iš tiesų, be Onos Marijos ir J. Mieženskių, B. Radvila neturėjo daugiau draugų.

Įrašai *privačiame dienoraštyje* padeda suprasti, kokią dar vieną paslaugą kunigaikščiui suteikdavo jo tarnai bei klientai. B. Radvila dažnai keliaudavo. Lenkijoje bei LDK nebuvo daug gerų kelių ar užvažiuojamųjų namų, kur galima būtų patogiai pernaktuoti ir pavalgyti. Žinoma, B. Radvila keliaudamas stengdavosi nakvoti savo ar savo giminaičių valdose. Tačiau neretai tekdavo apsistoti ir pas bajorus. Nors šiems buvo garbė priimti kunigaikštį, bet turint galvoje ir jo palydą, toks svečias nemažai šeimininkui kainuodavo, o žinant B. Radvilos šykštumą, tikėtis kokios nors padorios kompensacijos netekdavo. Vis dėlto B. Radvila tokiais atvejais stengdavosi apsistoti pas ištikimus klientus, tokius kaip J. Mieženskis ar V. Hurinas. Tai būdavo ir proga apsiukeisti informacija, perduoti nurodymus bei sustiprinti ryšius. Bet pasitaikydavo ir taip, kad tekdavo nakvoti pas savo klientų gimines¹⁰⁸. Savo ruožtu B. Radvilos tarnai ir klientai gana dažnai svečiuodavosi pas B. Radvilą, kartu pietaudavo ar vakarieniaudavo. Pvz., Mieženskiei (mirusio Jono broliai) svečiavosi pas B. Radvilą 1666 m. sausio 9 d., sausio 11 d. kartu vakarieniavo ir „nusigėrė“. Dar po dviejų dienų B. Radvila pasižymėjo, kad Mieženskiei perdavė jam konfidencialią informaciją apie K. Hlebavičienę¹⁰⁹. Tokie susitikimai stiprino patrono ir klientų ryšius.

¹⁰⁶ K. Źojdź, *Jan Mierzeński...*, s. 117.

¹⁰⁷ *Prawda, że pan Mierzeński miał swoje wady, ale jeszcze prawdziwsza, że tak sposobnego do spraw naszych i nieboszczykowskich, których był wiadom, żadnego nie mamy, ani mieć nie możemy*, B. Radvilos 1665 m. rugpjūčio 8 d. laiškas O. M. Radvilaitei iš Karaliaučiaus, E. K o t ł u b a j, min. veik., p. 451.

¹⁰⁸ *Nocowałem za Kamieńcem* [Lietuvos Kamėnecas – E. B.], *u szwagra p. Piątkowskiego – mego*, 1662 m. balandžio 17 d. įrašas, *Privatus dienoraštis*, p. 61.

¹⁰⁹ 1666 m. sausio 9, 12 ir 15 d. įrašai, ten pat, p. 334–335.

Kiek stebina, kad *privačiame dienoraštyje* tėra vienas įrašas apie Palenkės vaivadijos Bielsko žemės teismo raštininką Kristupą Želskį (*Krzysztof Żelski*)¹¹⁰ bei visai nepaminėtas tos žemės vėliavininkas Mikalojus Skaševskis (*Mikołaj Skaszewski*). Tai buvo Bielsko žemės bajorijos lyderiai, daugkartiniai pasiuntiniai į Respublikos seimą¹¹¹, kurie tuo metu mobilizavo Palenkės vaivadijos, tapusios B. Radvilos (nuo 1653 m. jis buvo Bransko seniūnas) politine atrama Respublikoje, bajoriją ir rūpinosi Biržų Radvilų valdų restitucija bei visiška B. Radvilos amnestija. 1661 ir 1668 m. B. Radvila kartu su K. Želskiu buvo renkamas Bielsko žemės pasiuntiniu į seimą. Apie šių Bielsko bajorijos lyderių veiklą, taip pat apie M. Skaševskio vizitą pas B. Radvilą į Karaliaučių 1661 m. kovo 28 d. informuoja B. Radvilos sekretorių rašytas kanceliarinis dienoraštis¹¹², kurio, deja, išliko nedidelis fragmentas.

Privatus dienoraštis patvirtina, kad B. Radvila savo dvare Karaliaučiuje bei savo valdų LDK administracijoje buvo sutelkęs gausų talentingų, išsilavinusių, skirtingas krikščionybės kryptis išpažinusių savo klientų, pagalbininkų bei tarnų būrį. Sunku nustatyti, kokiais kriterijais vadovavosi B. Radvila dienoraštyje vienus susitikimus paminėdamas, o kitų – ne. Šia prasme išsamesnis yra kanceliarinis dienoraštis, tačiau jo išlikęs tik nedidelis fragmentas. Todėl reikia konstatuoti, kad *privatus dienoraštis* neatspindi viso spektro B. Radvilos asmeninių (interpersonalinių) kontaktų, buvusių tuo metu, kai jis ėjo Prūsijos kunigaikštystės vietininko pareigas.

* * *

B. Radvilos *privatus dienoraštis* (apimantis 1661–1666 m. laikotarpį) yra vertingas autentiškas ir labai asmenišką šaltinis, suteikiantis žinių apie B. Radvilos santykius su šeimos nariais, artimais giminaičiais bei plačiu spektru jo klientų bei tarnų. Nors įrašai yra lakoniški, dažnai jie tiksliai atspindi, kokio pobūdžio emocinis ryšys siejo kunigaikštį su konkrečiais asmenimis. Taip pat padeda nustatyti tiesioginių asmeninių kontaktų su artimais jam asmenimis intensyvumą. Dienoraštis taip pat atskleidžia, kurie B. Radvilos klientai bei tarnai artimai ir dažnai tiesiogiai bendravo su kunigaikščiu. Nors *privačiame dienoraštyje* B. Radvila susitikimus su savo aplinkos žmonėmis, jam tarnavusiais bajorais, fiksavo labai nesistemiškai, tačiau ir iš to, kas dienoraštyje paminėta, galima

¹¹⁰ K. Želskis bei B. Radvila 1662 m. kovo 17 d. seime buvo paskirtas deputatu derėtis su susikongfederavusia LDK kariuomene (prie Kobryno). Gegužės 3 d. B. Radvila išsiuntė K. Želskį derėtis su konfederatais: [1662 m. gegužės 3 d.] *Wyprawiono p. pisarza bielskiego do wojska litewskiego*, 1662 m. kovo 17 d. (K. Želskis nepaminėtas) ir gegužės 3 d. įrašai, ten pat, p. 55, 64.

¹¹¹ M. Skaševskis buvo Bielsko žemės pasiuntiniu į seimą 16 kartų, o K. Želskis – 20 kartų. Žr. J. S i e d l e c k i, Mikołaj Skaszewski i Krzysztof Żelski – posłowie szlachty ziemi bielskiej na sejmy Rzeczypospolitej, *Studia Podlaskie*, t. 3, 1991, s. 27.

¹¹² P.vz., apie M. Skaševskį rašoma 1661 m. vasario 28 d., kovo 28 d. įrašuose, B. Radvilos kanceliarinis dienoraštis, AGAD, AR, dz. IV (kopie), sygn. 746 (kanceliarinio dienoraščio fragmentas yra p. 1–79).

susidaryti įspūdį, su kuriais kunigaikščio klientais ir tarnais jį siejo artimiausi ir nuosirdžiausi santykiai. *Privatus dieneraštis* svarbus tuo, kad suteikia žinių apie tiesioginį B. Radvilos bendravimą su savo aplinka ir taip papildo jo bei jo aplinkos gausiame epistoliariniame ir dokumentiniame palikime esančius duomenis.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

AUGUSTYNIAK, Urszula. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1992.

CHRAPOWICKI, Jan Antoni. *Diariusz*. Cz. I: 1656–1664. Opr. T. Wasilewski. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1978.

Dwa pamiętniki z XVII wieku: Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego. Wyd. A. Przyboś. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1954.

Informacja domowa i polityczna Xięcia Bogusława Radziwiłła, koniuszego W.X.L. In: *Przyczynki do historii domowej w Polsce*. Opr. W. Syrokomla. Wilno: Nakładem A. Assa, 1858, s. 43–60.

RADZIWIŁŁ, Bogusław. *Autobiografia*. Wstępem poprzedził i opracował T. Wasilewski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.

AUGUSIEWICZ, Sławomir. Stryj i bratanica. O małżeństwie Anny Marii i Bogusława Radziwiłłów. In: *Między Barokiem a Oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego*. Red. S. Achremczyk. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 2006, s. 356–372.

AUGUSIEWICZ, Sławomir. *Prostki 1656*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2001.

AUGUSTYNIAK, Urszula. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640): mechanizmy patronatu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.

BAGIŃSKA, Elżbieta. Bogusłavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dieneraštį: pomėgiai, pramogos, sveikata. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2019/2, 2019, p. 65–87.

BAGIŃSKA, Elżbieta. *Publiczny i prywatny wizerunek księcia Bogusława Radziwiłła w świetle jego pamiętników*. In: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*. Red. J. Gancewski i A. Wałkowski. Olsztyn: Wydawnictwo ElSet, 2006, s. 193–207.

BUCHWALD-PELCOWA, Paulina. Kazimierz Krzysztof Kłokocki i drukarnia w Słucku. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 12, 1967, s. 135–173.

DEGIEL, Rafał. Cudzoziemcy w zarządzie dóbr Bogusława Radziwiłła. *Barok: historia, literatura, sztuka*, t. 16/2, 2009, s. 65–86.

DEGIEL, Rafał. *Protestanci i prawosławni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłów birżańskich nad Cerkwią prawosławną w księstwie słuckim w XVII w.* Warszawa: Neriton, 2000.

Franz Erdmann. In: *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*. In alphabetischer folge von genannten schrifts bearbeitet und herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber. Section I (A–G), Band 48 (Franz I. – Freiburg). Leipzig: J. f. Gleditsch, 1848, S. 91–92.

JAROSZUK, Jan. Radziwiłł Michał Kazimierz h. Trąby (1635–1680). In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXX, z. 2. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 292–299.

KOTŁUBAJ, Edward. *Życie Janusza Radziwiłła*. Wilno–Witebsk: Nakładem M. Mindelsohna, 1859.

MAĆZAK, Antoni. *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1994.

NAGIELSKI, Mirosław. Radziwiłł Stanisław Kazimierz h. Trąby (1635–1680). In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXX, z. 3. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 367–370.

SAJKOWSKI, Alojzy. *Staropolska miłość. Z dawnych listów i pamiętników*. Poznań: Wydawnictwo poznańskie, 1981.

SIEDLECKI, Jan. Mikołaj Skaszewski i Krzysztof Żelski – posłowie szlachty ziemi bielskiej na sejmy Rzeczypospolitej. *Studia Podlaskie*, t. 3, 1991, s. 27–40.

WASILEWSKI, Tadeusz. Radziwiłł Janusz h. Trąby (1579–1620). In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXX, z. 1. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 202–208.

WASILEWSKI, Tadeusz. Mierzeński Jan h. Leliwa (zm. 1665). In: *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXI, z. 1. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, s. 18.

ŻOJDŻ, Karol. *Jan Mierzeński, klient i rezydent Bogusława Radziwiłła w 1656–1665*. Oświęcim: Napoleon V, 2012.

BOGUSLAVAS RADVILA'S IMAGE BASED ON HIS PRIVATE DIARY – FAMILY, RELATIVES, CLIENTS

Summary

ELŻBIETA BAGIŃSKA

Making use of Duke Boguslavas Radvila's (Bogusław Radziwiłł) own texts, first and foremost, his private diary, the author of the article makes an attempt to disclose various issues of the private life of a most prominent Lithuanian nobleman of the mid-17th century. Another important problem under consideration is Radvila's relations with his family and the circle of closest relatives. First of all, such are relations with his fiancée and future wife Ona Marija Radvilaite (Anna Maria Radziwiłł) and his closest blood relative, half-brother (his mother's son from her second marriage) whom Radvila called his brother – Francis Erdmann of Saxe-Lauenburg (Franz Erdmann von Sachsen-Lauenburg). Other relatives mentioned in the Duke's diary include cousin Kotryna Radvilaitė Hlebavičienė (Katarzyna z Radziwiłłów Hlebowiczowa, 1614–1674) with whom the Duke was not on the best terms due to some property issues; Mykolas Kazimieras Radvila (Michał Kazimierz Radziwiłł), Castellan and Voivode of Vilnius, later – Vice-Chancellor and Field Hetman of the Grand Duchy of Lithuania; Stanislovas Kazimieras Radvila (Stanisław Kazimierz Radziwiłł), the owner of *majorat* (Fee Tail, *ordynacja*) of Kletsk. The author of the article also dwells on Boguslavas Radvila's relations with a whole spectrum

of his servants, administrators/governors of his possessions, clients and political supporters as reflected in the Duke's private diary, because without this circle of people the nobleman's life and activities were almost impossible. The main source of research is Radvila's private diary, covering the period from 1661 to 1666. Such is the chronological framework of the article. The Duke's correspondence has also been invoked as an additional source. The author arrives at the conclusion that Boguslavas Radvila's private diary is a valuable authentic and highly private source which sheds light on his relations with his immediate and extended family and a wide spectrum of clients and servants. Although most records in the Duke's diary are rather laconic, they often very precisely reflect Radvila's attitudes and relationships with various people in his life. They also help establish the intensity of contact with the people forming the Duke's closest circle. Radvila was not very consistent and precise when describing his meetings with various people, yet the information retrieved from diary records helps us better understand with whom of his clients and servants the Duke had closest and warmest relations. The private diary is an important source of information on Radvila's attitude towards his environment thus supplementing the ample data extracted from the epistolary and document heritage of the period in question.

Gauta 2019 m. rugpjūčio mėn.

Priimta 2019 m. rugsėjo mėn.

Elżbieta B a g i ņ s k a – humanitarinių mokslų daktarė, Balstogės universiteto (*Uniwersytet w Białymstoku*) Istorijos ir tarptautinių santykių skyriaus mokslo darbuotoja (adjunktė).

El. paštas: baginska@uwb.edu.pl

ORCID – 0000 0002 1819 6465